

ПРО ЩО МОВЧИТЬ МНЕМОЗИНА?

(СПОГАДИ С. ПШИБИШЕВСЬКОГО
ПРО В. СТЕФАНИКА У КОНТЕКСТІ
НОВОЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ)

«Ми були разом усього один рік, Але я завжди живу цим роком. Це був найдорожчий для мене час, а знайомство зі Стефаніком – одна з найсвітліших сторінок у моїх спогадах того часу. Почуваю велику гордість, що я перший зумів у цілій повноті оцінити велич його таланту. Тому теж зі справжнім зворушенням листкую листки цього старого журналу, який нас в'язав. Не знаю, чи Стефанік пригадає собі вул. Кармелітську, на якій ми стільки хвилин провели, але я їх ніколи не забуду. Дивуєтеся моїй пам'яті – о так, пам'ять маю шалену і тому цю свою пам'ять часто прокливаю. Але буває теж, як наприклад, тепер – що її благословляю».

(С. Пшибишевський. Із землі зродженому творцеві //
Діло. – 1926. – 26 грудня)

Усі дослідники творчості В. Стефаніка наголошують на важливості в його творчому житті найбільш інтенсивного краківського періоду, коли письменник написав майже дві третини всіх своїх новел. Це водночас період плідного творчого комунікування з відомими польськими письменниками з «Молодої Польщі», які, за словами В. Стефаніка, відкривали йому «дорогу в світ». Це зокрема стосується і С. Пшибишевського, котрий буквально відчиняв двері новелам В. Стефаніка до польськомовних читацьких аудиторій. Про стосунки двох письменників згадують в усіх дослідженнях про життя і творчість В. Стефаніка. Однак є одна сторінка, яка залишається досі поза увагою літературознавців, але яка промовисто засвідчує, що навіть приятельські стосунки між яскравими представниками двох літератур часто затінювали складні українсько-польські політичні взаємини у перші десятиліття ХХ століття. Мова йде про культуру спогадів, усних і письмових, зокрема спогадів відомого польського письменника Станіслава Пшибишевського про В. Стефаніка, які викликають у поінформованих читачів більше запитань, аніж дають відповідей. І ці запитання можуть слугувати орієнтирами для глибшого розуміння взаємин

двох талановитих авторів як в українській і польській літературах, так і в літературознавчих дискурсах ХХ століття. Щобільше, спогади С. Пшибишевського, з погляду літературної теорії, можна розглядати як цікавий літературний феномен, який можна відчитувати та інтерпретувати принаймні з трьох вихідних позицій. По-перше, з позиції модерного сприйняття античної тези про дві іпостасі чи дві пам'яті давньогрецької богині Мнемозіни. По-друге, з позиції моделі свідомого конструювання літературної легенди, замішаної на вільній грі творчої уяви та фрагментів людської пам'яті, покликаної виконати місію популяризації творів і творчості автора. Тут варто наголосити, що С. Пшибишевський жив і писав так, щоб звернути увагу читачів на єдність мистецтва та життя. Він є автором «*Confiteor*» – маніфесту нової якості мистецтва, духовним провідником польського модернізму і редактором краківського часопису «*Жунія*», що став інтелектуальною серцевиною діяльності *Młodej Polski*. Водночас С. Пшибишевський став для сучасників легендою європейської богеми, бо кожна його книжка викликала скандали, оскільки заторкувала табуйовані теми, сміливо пропонувала еротизм, а героями були індивідуалісти, які знищували своє життя алкоголем, наркотиками, шукаючи шлях до досвіду відчуттів оголеної душі людини.

І, по-третє: спогади С. Пшибишевського можна розглядати, хоч би як парадоксально це звучало, з позиції постколоніальної критики, оскільки у різних контекстах письменник по-різному розставляв акценти у своїх спогадах про В. Стефаніка.

Щоб запропонувати три версії можливого прочитання та інтерпретації спогадів С. Пшибишевського, варто навести коротку історичну довідку про ситуативний контекст цих спогадів, про який чомусь не згадують як дослідники творчості В. Стефаніка, так і дослідники творчого доробку С. Пшибишевського.

В. Стефанік з 1892 по 1900 рр. навчався на медичному факультеті Ягеллонського університету, і саме Краків став тим містом, у якому В. Стефанік відчув потребу писати. З 1897 р. його новели з'являються у чернівецькій газеті «Праця», львівському журналі «Літературно-науковий вісник». Одна за одною виходять збірки новел «Синя книжечка» (1899), «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901). На його твори прихильно відгукнулися як українські читачі, так і літературні критики, їх перекладають іншими мовами – німецькою, польською, російською. Краківський період у житті В. Стефаніка позначений щирою дружбою з родиною польського лікаря В. Морачевського та його дружини Софії з українського роду Окуневських, польським поетом С. Пшибишевським, лис-

туванням з Ольгою Кобилянською, зустрічами з І. Франком, О. Маковеєм.

Через 27 років після виїзду з Кракова В. Стефаник зробив лаконічне зізнання про вісім років навчання та проживання там у «*Автобіографії*» (1926) у властивій йому експресивній і лаконічній манері. Ці поетизовані спогади письменник умістив у восьми лаконічних реченнях, кожне з яких він присвятив найближчим людям: родині Морачевських, Б. Лепкому, С. Пшибишевському та іншим:

«– Софія Морачевська – пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі [...]»

– Вацлав Морачевський – моя дорога у світ...

– Станіслав Пшибишевський, сам великий, і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво.

– Богдан Лепкий – найбільше перечулений поет минулого і я все хотів би за те його цілувати, та боюся банальності...» [1].

Того самого року, коли В. Стефаник написав свою «*Автобіографію*», львівська газета «*Діло*» опублікувала текст «Із землі зродженому творцеві. Спомин Станіслава Пшибишевського про Василя Стефаника. З усної розмови зі сивоволосим автором “*De Profundis*” списав Іван Кедрин» (*Діло*. – 1926. – 26 грудня). Розмова відбулася у Варшаві 21 грудня 1926 року. До слова, текст цих спогадів С. Пшибишевського ніколи не був опублікований мовою оригіналу, тобто польською, не увійшов до жодного видання його творів, навіть до його книг спогадів про сучасників, про які говоритимемо пізніше. Газета «*Діло*» зі спомином С. Пшибишевського вийшла у день виступу В. Стефаника 26 грудня 1926 році у Львові на ювілейному вечорі, присвяченому 30-річчю його літературної діяльності. У своєму спомині-привітанні С. Пшибишевський назвав українського новеліста «великим, із землі зродженим творцем».

І тут важлива ремарка: у 1924 року в «*Tygodniku Ilustrowanym*» було вперше надруковано першу частину спогадів С. Пшибишевського «*Мої сучасники*» під назвою «*Wśród obcych*», передрук якої побачив світ 1925 року в «*Rzeczypospolitej*», а окремо перша частина була видана в 1928 році у Варшаві. Друга частина спогадів «*Wśród swoich*» незавершена і видана у Варшаві у 1930 році. У книзі спогадів «*Мої сучасники*» С. Пшибишевський витворює власну легенду, пробує не лише пояснити своїм читачам власне життя і творчість, а й навіть до певної міри реабілітувати їх, виокремивши власну роль у мистецькому житті Європи доби модернізму. Саме з цією метою письменник переінакшив опис фактів і подій із власного життя. Така творча манера була суголосна із його маніфестом *Confiteor*, але С. Пшибишевський не зумів визнати власних

помилку, так як це зробив у своєму поетичному тексті *Confiteor* відомий український поет Б.-І. Антонич:

*Сьогодні я сліпий мов літом,
Покінчив молодечі штукарства та герці,
Погодився з Богом та світом
І знайшов досконалу гармонію в серці [2].*

І це зовсім не гармоніювало з ліричною сповіддю *Confiteor* В. Стефаніка. С. Пшибишевський наприкінці життєвої дороги почав процес самотворення у власних спогадах. Він прагне визнання, і розчулено ревнує на кожний добрий відгук його читачів. Польський письменник нікого з живих не критикує та не шкодує лагідних і коректних висловлювань у своїх характеристиках персоналій польської та європейської літератури. Щобільше, він щедро роздає компліменти і ввічливі поклони навіть тим, кого раніше з чистим сумлінням трактував би з іронією та сарказмом. Надзвичайно експресивним у спогадах польського письменника є опис двох мистецьких середовищ: Берліна та Кракова, де виокремлено деталі зустрічей і знайомств із Е. Мунком, С. Стріндбергом, С. Виспянським, Я. Каспровичем, І. Кісілевським тощо. Багато-багато прізвищ, сьогодні знаних пересічному студентові-філологу, але серед згаданих сучасників – ані серед своїх, ані серед чужих, – не знайшлося місця для В. Стефаніка та його творів. Чому?! Чому рівно через рік-два окремо не напише, а лише згадає чи його попросять згадати, про В. Стефаніка в інтерв'ю для львівської газети «День»? Можливо, С. Пшибишевський мав намір згадати про В. Стефаніка у незавершній другій частині, але не зумів, бо смерть перервала його процес текстуальної автокреації? Чи не є це якесь пристрасне прагнення самовдосконалення у спогадах і через спогади?

Можна погодитися з польською дослідницею А. Форналь, що в усному спогаді про Стефаніка С. Пшибишевський надзвичайно тепло відгукнувся про його творчість [3]. Але чи міг він висловлюватися інакше напередодні урочистостей у Львові, коли вся свідома українська громадськість вшановувала 30-літній літературний доробок письменника? І щобільше, коли його попросили поділитися спогадами, а не він сам, із власної волі та бажання, зафіксував на письмі, а не в розмові, штрихи пам'яті про свою зустріч із В. Стефаніком і свою роль у його літературній долі. Ситуативний контекст змусив С. Пшибишевського згадати про краківські зустрічі зі Стефаніком, але згадати так, щоб у дзеркалі літературного ювілею українського письменника творити власний словесний автопортрет

чутливого до Інакшості митця: «Василь Стефаник – це один із найкращих моментів у моїх спогадах. Познайомились ми ось як: Це було 1899 року у Кракові. Прийшов до мене д-р Вацлав Морачевський і каже мені: “Я не розуміюся на цьому, але мені здається, що поміж тутешніми студентами-Українцями є один великий талант” – і подає мені рукопис. Я прочитав його – і те, що я прочитав, було для мене зразком величезного таланту. Вихований на європейському мистецтві, я просто був зчудований відкриттям, яке я зробив... Ось переді мною комплект *Zycia*, редагованого тоді мною, а в ньому перші Стефаникові оповідання, які я негайно видрукував» [4].

Очевидно, і про це ледь помітно С. Пшибишевський згадує у своєму споміні, що у період краківських знайомств В. Стефаника з представниками польської літературної богеми не було такого політичного українсько-польського протистояння, яке у 1900–1912 рр. почалося із потужних протестів свідомого українського студентства за право навчатися рідною мовою у Львівському університеті, а завершилося створенням і функціонуванням Таємного українського університету у Львові (1921–1925 рр.). Боротьба українського студентства за право навчатися українською мовою спровокувала загальноєвропейську дискусію на сторінках віденських і паризьких часописів, до якої долучилися лауреати Нобелівської премії відомий норвезький письменник Б. Бйорнсон і польський письменник Г. Сенкевич, а з українського боку – І. Франко. До дискусії долучився Митрополит Андрей Шептицький, котрий як посол до австрійського парламенту 28 червня 1910 року виступив у Відні у Палаті Панів про потребу українського університету у Львові. Можливо, на тлі цього загострення польсько-українського конфлікту, С. Пшибишевський у своїй книзі спогадів «*Мої сучасники*» свідомо уникнув згадок про В. Стефаника. А, з іншого боку, він не зумів відмовити львівській газеті у записі власних усних споминів про великого українського письменника.

Ситуація зі споминами С. Пшибишевського про В. Стефаника нагадує так званий феномен *першої та другої пам'яті Мнемозіни* – органічно суперечливої взаємодії забуття та пам'яті в кожній культурі пам'яті. Після певного періоду забуття пам'ять не стільки зберігає чи відновлює колишній зміст, як оновлює його чи творить наново, як колаж чи монтаж випадково збережених фрагментів. Коли відступає перша реальна пам'ять, то її місце займає друга оновлена квазі-пам'ять, яка на догоду новим так званим теперішнім обставинам згадує образи минулого. Мнемозіна мовчки ліпить образ минулого не таким, як воно було, а з орієнтацією на людські,

надто людські інтереси та пристрасті, на ситуативні контексти. Гра слів і мовчання у різних соціо-культурних і політичних контекстах характерна для всього ХХ століття, яке породило метафору мовчання Мнемозіни. Культура пам'яті в ХХ столітті, як продукт доби модерну, перетворює античну богиню Мнемозіну на примхливу та легковажну істоту, пам'ять якої радше руйнує, ніж зберігає зв'язок між минулим і теперішнім сприйняттям цього минулого, бо згадуючи минуле, ми дуже часто засновуємо свої спогади не на глибоких відчуттях і почуттях, а на поверхневих і часто випадкових миттєвих обставинах. Коли в Мнемозіні пам'ять та її втрата, пам'ять і забуття, взаємоприсутні, бо проникають безбар'єрно одне в одне, то народжується спокуса творчого преображення минулого, і водночас народжуються та напластовуються один на одного нові смисли. Мнемозіна персоніфікує і відривається від реальної багатозначності подій, від конкретного змісту, що дає їй змогу вже не зберігати, а саме створювати цілісні образи часу, що застиг у минулому.

У старогрецькій літературі та філософії пам'ять і забуття перебувають у тісній кореляції з культурою усного мовлення та культурою письма. Уже в «Іліаді» Гомера зафіксовано бінарну опозицію душі та забуття, Френу та Лети. Френ – це не є «душа» в теперішньому розумінні слова, а буквально: осердя дійової енергії, духовного потенціалу особи. Протистояння між лете і мнемє окреслене в діалозі Платона «Федр», в якому є промовистий фрагмент дискусії про перевагу усного мовлення над письмом, зокрема, про властивість письма звільняти людину від пам'яті, як *пережитого* змісту, замінивши його чисто фактичним і в цьому сенсі безособовим нагадуванням: «Як творець літер, ти з батьківської любові приписав їм протилежне до того, що вони насправді можуть учинити. Бо цей винахід вселить у душі учнів забутливість внаслідок занедбання вправ для вироблення пам'яті. Адже покладаючись на письмо, вони будуть пригадувати за допомогою зовнішніх знаків, а не завдяки внутрішній силі. Отже, ти винайшов засіб не для запам'ятовування, а для пригадування. Своїм учням ти даси лише видимість мудрості, а не справжню мудрість» [5].

Старогрецька філософія розрізняла також різні види пам'яті. Так, мнемє в античному розумінні є фізіологічною здатністю людини зберігати вхідну інформацію. Натомість, анамнесис – це спогад, який зберігає вхідну інформацію, але зберігає так, що постійно доповнює її та збагачує особистісним досвідом, і часто реалізується в літературі в якнайширшому розумінні цього слова – від

художнього відтворення минулих подій до історіографії, яка виходить поза межі мнєме, як це спостерігаємо в Геродота чи Таціта. У європейській культурі анамнесис міцно вкоренився у тому значенні, якого йому надав Платон: «Коли душа, втративши пам'ять про відчуття чи знання, знову викличе їх в собі. То ми все те називаємо спогадами» [6].

Легенди завжди народжуються там, де брак задокументованих фактів і подій, тобто там, де обмаль джерел. Якщо представити в симетричному дзеркалі, як писали про краківський період життя В. Стефаника польські та українські науковці, то матимемо не такий уже і переконливий список, який засвідчує, що є спокуса збагатити асортимент літературної легенди новими науковими працями, що яскраво ілюструють праці Е. Вісневської та О. Черненко [7]. Зокрема, О. Черненко у своїй книзі «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника» у IV розділі «Вацлав Морачевський і Станіслав Пшибишевський у житті Стефаника» спробувала навести ціннісно-світоглядні паралелі між польським і українським письменником, наголошуючи, що між ними було більше розбіжностей, аніж подібності: якщо С. Пшибишевський провадив «бурхливе циганське життя», що не давало йому змоги зосереджуватися терпеливо над виточуванням кожного слова та речення, то Стефаник упродовж усього життя залишався письменником з високими моральними засадами, ставив високу планку вимог до себе і до своєї творчості. О. Черненко виокремлює тексти С. Пшибишевського, якими письменник шокував католицькі кола польського суспільства. Ця деталь дуже важлива, бо те, що шокувало католицькі кола польського суспільства, припало до смаку В. Стефаникові. Це, зокрема, стосується роману С. Пшибишевського «*In Malstrom (Homo Sapiens)*», що, дійсно, викликав різко негативну реакцію у польському суспільстві того часу, примірник якого В. Стефаник послав як книжковий подарунок своїй нареченій О. Гаморак.

Це тільки маленькі деталі, які засвідчують, що життєвий світ і дух часу в творчій біографії великих письменників – це надтонкі структури, які вимагають повноти текстуального та контекстуального аналізу кожної літературної події чи явища. Спогади С. Пшибишевського про В. Стефаника, не написані, а записані з голосу, з живої уяви та пам'яті, є чудовою ілюстрацією метаморфози богині Мнемозіни у контексті новочасної доби. Мнемозіна у новочасній культурі пам'яті стає богинею, пам'ять якої нагадує вишукане мереживо із витончених золотистих узорів минулих подій, що ледь нагадують події реальні, приховані та призабуті задля їхнього

художнього преображення, а тому можливі і саме тому художні, бо в життєвому світі та життєвому досвіді великих авторів палімпсестна гра минулого, його забуття та його віддуння створює симфонію мовчазного звучання людської душі...

Література

1. Стефаник В. Автобіографія // Стефаник В. Твори / Ред. Ю. Гаморак. – Львів, 1942. – С. ХLI–ХLII.
2. Антонич Б.-І. Повне зібрання творів. – Львів: Літопис, 2009. – С. 103.
3. Anna Fornal. Proza poetycka Wasyła Stefanyka // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1998–1990. – Т. VII–VIII. – S. 284.
4. Пшибишевський С. Із землі зродженому творцеві // Діло. – 26 грудня 1926 року.
5. Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1995. – С. 335.
6. Платон. Филеб / Пер. Н. В. Самсонова // Платон. Соч. в 3 тт. – М.: Мысль, 1971. – Т. 1. – С. 41.
7. Див.: Wisniewska E. Wasył Stefanyk w środowisku literackim Krakowa w latach 1892–1900 // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich / Praca zbiorowa pod red. S. Kozaka i M. Jakóbca. – Wrocław, 1974. – S. 187–204.